Loreta Mačianskaitė

REIKŠMIŲ SĄSKAMBIAI INTERTEKSTŲ ŽAIDIME – ICCHOKO MERO ROMANAS „LYGIOSIOS TRUNKA AKIMIRKĄ“

ROMANAS SU PRAEITIMI

Icchoko Mero romanas „Lygiosios trunka akimirką“ (1963) lig šiol yra labiausiai užsienyje žinomas šiuolaikinės lietuvių literatūros kūrinys: jis išverstas į dvidešimt kalbų, vis dar tebėra leidžiamas bei verčiamas. 2004 m. du leidimai išėjo Barselonos leidykloje „RBA Libros“, 2005 m. rudenį romaną rengiasi išleisti Niujorko leidykla „Other press“.

Rašytojui emigravus 1972 m. „Lygiosios trunka akimirką“, kaip ir kiti Mero kūriniai, buvo ištrinti iš lietuvių literatūros istorijos, tačiau Vakarų pasaulyje – priešingai, romano laukė didžiulis pripažinimas. 1973 m. George'as Steineris, perskaitęs jo vokišką vertimą, knygos autorių apibūdino kaip vieną didžiausių mažojo romano meistrų (*one of the great masters of the short novel*)[1], po šešerių metų prancūzų laikraštis „Le Figaro“ pavadino šį kūrinį šedevru ir viena geriausių knygų apie okupaciją[2].

Praėjus vos ne pusei amžiaus nuo parašymo laiko, šis romanas, skirtingai nuo daugelio 7–8 dešimtmečių tekstų, išlieka paveikus ir neprašo istorinės literatūrologijos indulgencijos. Kokiais analitiniais instrumentais būtų galima atskleisti romano „padarymo“ meistriškumą, kuris tikriausiai irgi nepaaiškintų jo estetinės gyvasties, – tai lieka viena labiausiai intriguojančių Mero užmintų mįslių. Šio rašinio tikslas gana kuklus – aktualizuoti tam tikrus romano skaitymo būdus, atverti kelias interpretacines perspektyvas, kurios galėtų būti svarbios komparatyvistiniam ar intertekstualiniam žvilgsniui.

ISTORINĖ PLOTMĖ

Šiuolaikinė komparatyvistika šaltinių ar įtakų tyrinėjimo nelaiko savo svarbiausiu tikslu, tačiau vis dėlto ši problema išlieka komparatyvistikos, o atskirais atvejais ir intertekstualumo akiratyje.

Romano „Lygiosios trunka akimirką" rašymas buvo tiesiogiai inspiruotas garsios žydų gelbėtojos Onos Šimaitės, kuri perskaičiusi pirmąją Mero knygą „Geltonas lopas" (1960), pradėjo įtikinėti jauną autorių, kad jis esąs tas žmogus, kuris privalo parašyti apie kasdienį žydų didvyriškumą gete[3]. Nuo tada rašytojas pradėjo specialiai domėtis šia tema ir studijuoti retą ir jau sunkiai prieinamą literatūrą, išleistą Maskvoje, valstybinėje leidykloje „Der Emes", jidiš kalba. Tai buvo Abraomo Suckeverio „Vilniaus getas" (1946), Mejerio Jelino, Dimitrijaus Gelperno „Kauno geto partizanai" (1948) ir Hiršo Smoliaro „Minsko getas" (1946). Pats autorius yra sakęs:

> Šios knygos man sudarė bendrą vaizdą apie getus. Kažkokią nuotaiką. Nors mano pagrindinis noras buvo parodyti žmogaus dvasios stiprybę, ką O. Šimaitė vadino kasdieniu didvyriškumu.[4]

Istorinių realijų romane labai nedaug. Iš kelių nuorodų (Paneriai, Kalvarijų gatvė, Trijų kryžių kalnas) atpažįstame, kad tai Vilnius; istorinius faktus atitinka ir vaizduojamos situacijos: skirtingai nuo Kauno ar Šiaulių getų, Vilniuje veikė teatras; būtent Vilniaus gete „tarp žydų pirmąkart nuskambėjo šūkis kovoti, neleisti skersti savęs kaip avių"[5]; čia gimė pirmoji jungtinė visų žydų tautinių politinių jėgų kovinė organizacija, kuri tapo pavyzdžiu įvairioms organizacijoms Lenkijoje[6]. Įvairios detalės leidžia identifikuoti romano veiksmo laiką – tai 1943 m. rugsėjis (Vilniaus getas likviduotas rugsėjo 23 d., kuri dabar laikoma Lietuvos žydų genocido diena).

Kai kurie personažai turi savo prototipus. Vilniaus geto kovotojų vadas Icikas (Izaokas) Vitenbergas, 1943 m. liepos 26 d. savo valia pasidavęs gestapui, kad pagal vokiečių pateiktą ultimatumą nebūtų nužudyta 20 000 žydų, romane virsta Hiršu Mitenbergu[7]. Tiesa, jis romane nėra savarankiškas personažas ir minimas tik dešimtame romano skyriuje kaip tam tikras simbolinis vardas, sutelkęs savyje svarbiausias egzistencijos prasmes: bekompromisės kovos, aukos už tautą, idealios meilės. I. Vitenbergo nukankinimas, paliudytas įvairiuose literatūriniuose šaltiniuose (Abraomo Suckeverio knygoje „Vilniaus getas", Iljos Erenburgo „Žmogaus triumfas"), „atitinka" romane aprašytą Mitenbergo mirtį Rivos Lipman prisiminime:

> Jį nutvėrė gete, bet jam pasisekė išsprukti ir pasislėpti. Jo ieškojo visose gatvelėse, visuose namuose, bet nerado.

Tuomet Šogeris iškvietė dalinį, apsupo getą ir pasakė:
– Jei nebus Mitenbergo, sunaikinsiu getą.
Pogrindinis komitetas posėdžiavo penkias valandas kartu su savo vadu Hiršu ir nutarė, kad jis turi pasiduoti.
Hiršas nuėjo prie geto vartų ir pasidavė.
Jį nukankino gestapo kamerose.[8]

Naujausiame – 1998 metų – romano leidime minimas ir kitas sukilimo vadas – Aba. „Aba siūlo pirmiausia išvesti jaunimą" (97), – sako Antanas Rivai tame pačiame dešimtame skyriuje. Nesunku rekonstruoti, kad Aba čia vadinamas Vilniaus geto FPP (*Farenigte partizaner organizacija*) vado pavaduotojas, Vilniaus Hašomer Hacair vadovas, poetas Aba Kovneris, Iciko Vitenbergo bendražygis, su kuriuo jau Izraelyje romano autorius nemažai bendravo[9]. Esama tiesiogiai tekste neišreikštų, bet semantiškai apčiuopiamų sąsajų tarp Iciko (Izaoko) Vitenbergo ir Izaoko Lipmano bei kitų romano veikėjų, laisva valia pasirenkančių mirtį ar kančią vardan kitų. Vienas tokių yra lenkas jaunuolis Janekas, savanoriškai atėjęs į getą, kad pakeistų žuvusį brolį savo geriausio draugo seseriai; vėliau, vežamas į Panerius sušaudyti, suaugusių žydų jis buvo išmestas iš sunkvežimio ir liko gyvas. Šis personažas atėjo į romaną iš Abraomo Suckeverio knygos, o dainininkės Inos Lipman paveikslas, pasak autoriaus, išaugo iš Onos Šimaitės laiškų apie Liubą Levicką, žinomą dainininkę, „geto lakštingalą", žuvusią Paneriuose[10].

ŠACHMATŲ SEMANTIKA

Nė vienas iš veikėjų, turinčių konkrečius istorinius prototipus, nėra svarbiausias; jie integruoti į bendrą romano personažų sistemą ir veikia pagal jo meninės fikcijos dėsnius. Romanas sumodeliuotas kaip šachmatų partija, kurią žaidžia geto viršininkas ir septyniolikmetis žydų jaunuolis: visi penkiasdešimt trys partijos ėjimai nėra manifestuojami, tačiau šešiolika skyrių, šešiolika pagrindinių veikėjų, šešiolika figūrų gali būti laikytini tam tikru kodu, leidžiančiu tiksliau perskaityti romaną. Kūrinio modeliavimas pagal šachmatų partiją literatūros istorijoje yra retas, bet ganėtinai senas reiškinys. Europinėje tradicijoje nuo vėlyvųjų viduramžių laikų (apie 1300) yra žinomas literatūros žanras – šachmatų knyga (vok. *Schachbuch*), kurioje šachmatai naudojami kaip socialinių

santykių alegorija ir, pasitelkiant pavyzdžiu figūras, plėtojama religinė-moralinė luomų kritika[11]. Senajame prancūzų „Rožės romane" šachmatų terminais aprašomas karo mūšis; šiuo žaidimu pagrįsta Thomo Middletono politinės satyros pjesė „Šachmatų partija" (1625), atskleidžianti svetimšalių katalikų sąmokslą prieš Anglijos karalienę[12]. Partija, kurioje baltasis pėstininkas pradeda ir laimi vienuoliktu ėjimu, remiasi ir žymioji Lewiso Carrollio pasaka „Veidrodžio karalystėje" (1871). XX a. literatūroje šachmatų įvaizdžiai pradedami naudoti ir vidujybės raiškai, psichikos reiškinių (biseksualumo, susidvejinimo) vaizdavimui; sykiu populiarėja detektyvinio ar trilerio žanro romanai, paremti konkrečiomis partijomis ir žaidėjų-figūrų atitikmenimis, pvz.: John Brunner, „Šachmatų miesto kvadratai" (1965), Arturo Pérez-Reverte, „Flamandų meistro paveikslas" (1990).

Simbolinis šachmatų rezonansas priklauso nuo to, ar asmenys laikomi žaidėjais, ar figūromis ant lentos, – aiškinama Michaelio Ferbero „Literatūros simbolių žodyne"[13]. Net be specialių tyrimų akivaizdu, kad Vakarų literatūros istorijoje vyrauja antroji koncepcija, pagal kurią alogiškas žmogaus likimas yra prilyginamas figūrėlės judėjimui, valdomam nematomo Dievo, atsitiktinumo ar šio pasaulio galingųjų. Lietuvių literatūroje geriausiai tokį požiūrį reprezentuotų Jurgio Savickio apsakymas „Kapinėse":

> Nuolat vienoje vietoje negyvenant, o tik atvykstant retkarčiais į sodžių, tenka konstatuoti, kaip keičiasi žmonės. Tarytum kas, šachmatais lošdamas, juos sukeičia, sugretina ir vėl išskiria.[14]

„Lygiosios trunka akimirką" yra vienas iš itin retų pavyzdžių, kai vaizduojant šachmatų partiją svarbesni yra patys žaidėjai, o ne figūrų judėjimas lentoje:

> Bet toje paslaptingoje vakaro tyloje buvo žmonės. Buvo maži karbidiniai žibintuvėliai, vidury – šachmatų staliukas, figūros – negyvos, ir dar dvi, sėdinčios viena priešais kitą, Izaokas Lipmanas ir Adolfas Šogeris.
> Negyvos figūros buvo tik medis.
> Kovojo gyvosios. (93–94)

Vargu ar būtų įmanoma iš romano teksto atkurti pačią šachmatų partiją; sunku ir, matyt, nereikia ieškoti atitikmenų tarp figūrų ir veikėjų, nors atskirais atvejais tai tiesiog akivaizdu: Abraomas Lipmanas – baltasis karalius, geto komendantas Šogeris – juodasis karalius, Izaokas Lipmanas – baltasis žirgas, nukirtęs

juodąjį karalių penkiasdešimt trečiuoju ėjimu. Minimalistinių nuorodų į konkrečią partiją pakanka, kad skaitytojai su vis didėjančia įtampą sektų žaidimo eigą. Romano intrigą sukuria genialaus žydų jaunuolio bandymas pasiekti lygiąsias ir pergudrauti sąlygas, pagal kurias pergalė jam ir jo mylimajai Esterai reiškia mirtį, tačiau išgelbėjami mažieji geto vaikai, ir priešingai – pralaimėjimas išsaugotų jiedviem gyvybę, bet vaikai būtų išvežti į Panerius. Sukūręs šachmatų lentoje tokią situaciją, kai įmanomi du partijos pabaigos variantai – amžinas šachas ar pergalė, Izaokas renkasi pergalę ir šitaip pasmerkia save mirčiai. Nenaudingas ir net, sakykime, neracionalus jaunuolio mirties pasirinkimas (vėliau paaiškėja, vaikų išgelbėti vis tiek neįmanoma) yra herojiškas gražus gestas, *beau geste*, koncentruojąs savyje didžiulę simbolinę prasmę, svarbią ir tautiniu, ir asmeniniu požiūriais. Šogeris, visagalis geto valdovas, pats save vadinantis karaliumi, negali vieno vienintelio dalyko – aplošti šachmatais jauno žydų vaikinuko, tad šachmatai tampa ta vienintele sritimi, kur paniekinti žydai išsaugo savo tautinę ir žmogiškąją savigarbą; gentainio pergalė įkvepia juos stichiškai pradėti sukilimą. Izaokui ši partija yra ne šiaip lošimas, o egzistencinis veiksmas, žmogiškumo ir Dievo įsteigtos pasaulio tvarkos gynimas, kur blogis negali laimėti nė vieno karto. Tai kova tarp dviejų filosofinių principų – sąmoningo žaidėjo, siekiančio asmeninės realizacijos, ir šachmatų figūrėlės, paklūstančios aklam likimui; kitaip sakant, tai žmogaus laisvos valios ir predestinacijos ginčas, varginęs Europą kaip tik kritiškiausiais jos gyvenimo periodais ir tapęs aktualiausia XX amžiaus problema[15].

Nagrinėjamame romane predestinacijos koncepciją įkūnija arijas Šogeris, skelbiąs chaosą ar atsitiktinumą esant pasaulio principu, kuriame laisva žmogaus valia neturi prasmės: „Viskas yra loterija. Šachmatai – loterija, pasaulis – loterija, ir tavo gyvenimas – loterija“ (6). Tiesa, žaidimui komplikuojantis jis užleidžia pozicijas pripažindamas, kad „Čia nebe loterija“ (137).

Izaoko ir kitų „baltųjų“ veikėjų pasaulyje akcentuojama sąmoninga asmenų atsakomybė už savo ėjimus ir mirties autorystė. Įdomu, kad šachmatų žaidimo sąvokos pasitelkiamos ne vien kovai tarp šviesos ir tamsos aprašyti, bet ir vaizduojant tokius žmonių santykius, kai savo noru aukojamasi kitų labui. „Eilinė kombinacija. Labai sudėtinga, tiesiai nuo šachmatų lentos“ (121), – iš Panerių pabėgęs Janekas komentuoja Izaoko gudrybę prisiūti vieną

geltoną žvaigždę sau ant nugaros, o kitą Janekui ant krūtinės, kad suklaidintų į getą grįžtančių žydų darbo kolonos prižiūrėtojus.

STRUKTŪRA: ĖJIMAI IR PUNKTYRAS

Šachmatų izotopija pastebima ne tik teksto paviršiaus lygmenyje, bet ir vidinėje romano struktūroje. „Lygiosios trunka akimirką" prasideda burtais dėl figūrų, t. y. dėl to, kas pradės partiją, o baigiasi baltojo žirgo skelbiamu matu juodajam karaliui. Romaną sudaro šešiolika skyrių; keturiolika jų atitinka keturiolika ėjimų (1–1, 2–5, 3–8, 4–12, 5–13, 7–17, 9–28, 10–39, 11–40, 12–49, 13–50, 14–51, 15–52, 16–53), šeštas ir aštuntas skyriai nusako situaciją prieš ir po septyniolikto ėjimo. Kiekvieno skyriaus pradžioje priešininkai persimeta replikomis, trumpai pristatomas pasikeitimas šachmatų lentoje. Po šios šachmatinės uvertiūros pateikiamas savarankiškas pasakojimas (jį būtų galima laikyti novele) apie geto gyventojus, kurie giminystės, meilės ar draugystės ryšiais susiję su vienu iš žaidėjų – Izaoku Lipmanu. Čia pastebimos dvi epizodų dėstymo tvarkos.

Izaoko, Esteros ir Janeko meilės bei draugystės epizodams skiriami neporiniai romano skyriai, susijungiantys į chronologiškai plėtojamą pasakojimo punktyrą: pirmame skyriuje prisimenama, kaip jaunuoliai susipažino mėnuo prieš pasakojimo dabartį, vėliau vaizduojama Esteros ir Izios meilės istorija, kovinio trejeto formavimasis, Janeko išvežimas į Panerius, o penkioliktame skyriuje pateikiamas Janeko ir Izaoko pokalbis jau prieš pat partiją, nuo kurios ir prasidėjo romanas. Šių teksto atkarpų išdėstymas koreliuoja su šachmatų partija, ypač jos kritiniais momentais, pavyzdžiui, septintame skyriuje septynioliktu ėjimu Izaokas padaro klaidą – pajudina figūrą, kurios buvo negalima liesti, – ir ši nenumatyta situacija šachmatų lentoje koreliuoja su toliau pateikiamu pasakojimu apie Janeko dingimą ir jam iškilusį mirties pavojų.

Poriniuose romano skyriuose išdėstyti pasakojimai apie Izaoko Lipmano seserų ir brolio mirtis; šie fragmentai nesusieti nei tarpusavyje, nei su šachmatų partijos eiga; juos jungia tik kaip refrenas kartojami mirtį pranašaujantys Abraomo Lipmano žodžiai „Aš pagimdžiau dukterį" arba „Aš pagimdžiau sūnų", kuriuos kas kartą pratęsia vis kitas vardas: Ina (2 skyrius), Rachilė (4),

Basia (6), Kasrielis (8), Riva (10), Taibalė (12), Izaokas (14). Šešioliktame skyriuje „Paskutinis ėjimas" suliejamos abi – nelinijinė (abraomiškoji) ir linijinė (izaokiškoji) – pasakojimo plotmės.

NUORODOS, CITATOS, TEKSTAI TEKSTE

Pagal sumanymą „Lygiosios trunka akimirką" pirmiausia yra kūrinys apie holokaustą, pasak autoriaus, parašytas „tūkstantinių aukų dvasinės jėgos dėka" ir teigiantis, jog „žmogus gali išlaikyti orumą bet kokiomis sąlygomis, laimėti prieš kraštutinį blogį ir išlikti žmogumi"[16].

Graikiškos kilmės žodis *holokaustas* reiškia deginamąją auką[17], tad visai natūralu, kad menininkai, dažnai net patys nežinodami etimologijos, holokausto temą asocijuoja su žydų tautos tėvo Abraomo bibliniu siužetu, pagal kurį Dievas reikalavęs paaukoti vienatinį sūnų kaip deginamąją auką (*Pr. 22,1 – 22, 15*). Mero romane egzistencialistinė žmogaus laisvės koncepcija persmelkia į diskursą „įrašytą" pasakojimą apie Abraomo bandymą – šis epizodas pirmiausia atpažįstamas tose situacijose, kai senasis Lipmanas vieną po kito praranda savo vaikus ir galiausiai priima Šogerio siūlomas partijos sąlygas, o Izaokas be mažiausios abejonės sutinka su tėvo sprendimu. Biblinis bandymas interpretuojamas kaip paradigminis pasakojimas apie žmogaus galią peržengti save ir tampa archetipiniu modeliu visiems Lipmano vaikams bei kitiems XX amžiaus Izaokams, vykdantiems Dievo valią, kurią kiekvienas personažas supranta individualiai[18].

Izaokiškai – linijinei – romano pasakojimo plotmei aktualesnė sąsaja su Šolom Aleichemo apysaka „Giesmių giesmė", pagal kurią jaunasis Izia modeliuoja savo meilės istoriją, tapatindamas save ir jam patikusią mergaitę su veikėjais iš pirmos knygos, perskaitytos dar vaikystėje. Kelis kartus kabutėse cituojama ištrauka iš Šolom Aleichemo „Giesmių giesmės"[19], kuri, regis, mažai ką turi bendra su geto gyventojų realybe:

„... Aš, Šimekas, turėjau vyresnįjį brolį Benią. Jis puikiai šaudė iš šautuvo ir plaukiojo kaip žuvis. Vieną kartą vasarą jis maudėsi ir nuskendo. Išsipildė patarlė: „Visi geri plaukikai skęsta". Jis paliko vandens malūną, porą arkliukų, jauną našlę ir kūdikį. Malūno atsisakėme. Arklius pardavėm. Našlė ištekėjo ir išvažiavo kažkur toli. Vaiką mes pasiėmėm. Tai ir buvo Buzia." (9)

Vis dėlto tam tikras paraleles tarp jaunųjų veikėjų iš abiejų kūrinių galima įžvelgti. Mero Estera, kaip ir Šolom Aleichemo našlaitė Buzia, jaučiasi vieniša ir liūdna, nes jos brolis vokiečių nužudytas, o tėvai medikai dienas naktis praleidžia geto ligoninėje. Šolom Aleichemo Šimekas „peržaidžia" Saliamono „Giesmių giesmę", improvizuodamas fantastiškus pasakojimus ir taip transformuodamas regimą tikrovę į „naują pavidalą", o Mero personažas „peržaidžia" Šolom Aleichemą, vaizduotėje susikurdamas nužmoginančiai geto aplinkai alternatyvų pasaulį, kuriame gali skleistis jo ir Esteros meilė:

Viskas netiesa.
Nieko nėra aplinkui.
Aš – Šimekas.
Estera – Buzia.
Šimekas bėga pasitikti savo Buzios. (133)

Prieš lemiamą partiją Estera prašo Izios nebežaisti Šolom Aleichemo „liūdnai pasibaigusios pasakos" personažų ir kviečia „realiai" suaugusių žmonių meilei, kuri, kaip galime numanyti, tikriausiai neišsipildys šių jaunų žmonių gyvenime.

Kūrinio pabaigoje nėra vienareikšmio atsakymo, kas nutiko pagrindiniams romano veikėjams, tik vėl pateikiama Šolom Aleichemo citata:

Pabaiga – liūdnas akordas?
Pradžia, net liūdna, – geriau už džiaugsmingiausią pabaigą?
Kartais pradžia gali būti pabaiga, o pabaiga – tiktai pradžia. (139)

Tai žodžiai iš „Giesmių giesmės"[20] finalo, kuriame pasakotojas neleidžia skaitytojui sužinoti, ar suaugę Buzia ir Šimekas lieka kartu, ir siūlo vėl nuo pradžios skaityti šį „neišgalvotą, teisingą, liūdną romaną". Šolom Aleichemo citatos lydi Mero personažų meilės istoriją, suteikia jai tam tikro žydiško kolorito, įrašo į platų literatūros kontekstą, ir dėl to geto jaunuolių meilė suskamba kaip XX amžiaus „Giesmių giesmė".

ALTERNATYVIOS TIKROVĖS TIESA

„Tekstas tekste" yra viena mėgstamiausių Mero poetinių priemonių, intensyviai naudota ir kituose jo romanuose. Jurijus Lotmanas aiškina, kad šiuose retoriniuose dariniuose dėl dvigubo

atskirų teksto atkarpų užkodavimo, tapatinamo su meniniu sąlygiškumu, pagrindinė teksto erdvė suvokiama kaip „reali“[21]. Tačiau šis Mero sukurto pasaulio realumas yra tolimas bet kokiam mimetiniam tikrovės imitavimui; priešingai, santykis su istorine konkretybe greičiau primintų romano personažo Izios laikyseną, nepripažįstančią geto valdžios žmogaus dvasiai ir siekiančią vaizduotėje ir pasakojimuose sukurti alternatyvą faktų realybei:

> Žinau, kad galėčiau pasakoti apie kitką, apie geto gyvenimą, kuris, sako, yra sunkus gyvenimas. Galėčiau pasakoti apie mūsų darbą. Tai sunkus darbas. Galėčiau apie tai, ką valgome ir ką galvojame.
> Nenoriu. (25)

Algirdas Julius Greimas aiškina, kad tiesa yra prasmės efektas ir ji produkuojama konstruojant diskursą, kuris ieško ryšio su adresatu ir tikisi patenkinti jo lūkestį[22]. Atsisakydamas buities ir konkretaus meto detalių, panaudodamas įvairius intertekstinius konstruktus, Meras išrado tokį simbolinio belaikiškumo ir žmonių bendrumo sintezės variantą, kurio intelektualinė bei emocinė jėga neišsieikvojo ir per pusę amžiaus. Tikriausiai reikia neužmiršti ir asmeninės patirties bei milžiniško etinio įsipareigojimo kalbėti už tūkstančius žuvusiųjų, be kurio įdomiausi intertekstiniai sąskambiai ir sumaniausios intelektualinės konstrukcijos yra tik laisvalaikio žaidimai, kuriuos taip gerai pažįsta mūsų ciniškasis amžius.

Trečiojo tūkstantmečio literatūra vis dažniau įsivaizduojama kaip bendra rašytojo ir skaitytojo kūryba, paremta ne visiems laikams nustatyta kūrinio struktūra, o laisvu pateiktos medžiagos montavimu ir prasmės kaita pagal pasirinktą skaitymo žemėlapį. Naujos rašymo technikos pranašu laikomas garsusis Julio Cortázaro romanas „Žaidžiame klases“, kuris, beje, buvo išleistas kaip ir Icchoko Mero „Lygiosios trunka akimirką“ – 1963 metais; dabartiniu metu knygos koncepcijos kaitą ryškiausiai įkūnija serbo Milorado Pavičiaus romanai, parašyti kaip žodynas, kryžiažodis, klepsidra, taro kortų komentarai ir astrologinis žinynas[23]. Ar šiuolaikinėje literatūroje egzistuoja romano-šachmatų partijos interaktyvus variantas, į šį klausimą nesiimame atsakyti. Greičiausiai taip, nes tokio tipo kūrybai šachmatai yra labai palanki struktūra. Bet kuriuo atveju idėjos autoriumi turėtų būti laikomas Icchokas Meras. Nelinijinis pasakojimo modeliavimas, kai atskiras siužetines linijas sieja ne priežastinis ryšys, o šachmatų ėjimo tvarka, leistų teigti, kad Mero tekste jau buvo sukurtas pats bendriausias

romano-šachmatų modelis, kuris galėtų transformuotis į kompiuterinį hipertekstą. Teoriškai galime įsivaizduoti tokį aptariamojo kūrinio variantą, kur skaitytojas rinktųsi ėjimus ir pats lemtų, kada ir kokia tvarka į romano erdvę būtų įtraukiami senojo Lipmano vaikai. Tačiau čia turime sutramdyti vaizduotę ir pripažinti, kad skaitytojo valia turėtų paklusti griežtai autorinei koncepcijai, pagal kurią partija gali baigtis tik tuo vienu būdu – kitaip Mero romanas netektų prasmės, o be jos ilgesio rašytojui geriau net nepradėti lošti partijos su pavojingiausiu priešininku – laiku.

Nuorodos

[1] *The New Yorker*, May 12, 1973.
[2] *Le Figaro*, Janvier 29, 1979.
[3] Iš 1995 m. „Santaros-Šviesos" suvažiavime vykusio Icchoko Mero ir Violetos Kelertienės pokalbio įrašo.
[4] Cituojama iš Icchoko Mero elektroninio laiško straipsnio autorei 2004 12 01.
[5] *Mūsų Vilne*, Vilnius: Lietuvos žydų bendruomenė, 2003, p. 8.
[6] Solomonas Atamukas, *Lietuvos žydų kelias. Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 266.
[7] *Ibid.*, p. 266–267.
[8] Icchokas Meras, „Lygiosios trunka akimirką", in: *Trys romanai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1998, p. 97. Toliau cituojant šį leidinį, tekste nurodomas jo puslapis.
[9] Iš elektroninio laiško autorei 2005 02 13.
[10] I. Mero laiškas 2004 12 01.
[11] *Viduramžių žodynas*, Vilnius: Aidai, 2004, p. 510.
[12] Michael Ferber, *Literatūros simbolių žodynas*, Vilnius: Mintis, 2004, p. 259.
[13] *Ibid.*
[14] Jurgis Savickis, *Raštai*, t. 1, Vilnius: 1990, p. 321.
[15] Algirdas Julius Greimas, „Laisvė ir ‚užsiangažavimas'", in: Idem, *Iš arti ir iš toli*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 302–303.
[16] Isabel Gómez Melenchón, „Neįmanoma partija", *Literatūra ir menas*, 2004 09 24.
[17] http://en.wikipedia.org/wiki/Holocaust#Etymology_and_usage_of_the_term.
[18] Apie Abraomo bandymą plačiau žr.: Loreta Mačianskaitė, „Trys Izaoko kalbinimai lietuvių literatūroje", in: *Literatūra*, 2003, 45 (1), p. 66–70.
[19] Шолом-Алейхем, „Песнь песней", in: *Собрание сочинений*: в 6 томах, т. 5, Москва: Художественная литература, 1988, p. 203.
[20] *Ibid.*, p. 246.
[21] Jurij Lotman, „Tekstas tekste", in: Idem, *Kultūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, p. 222.
[22] Algirdas Julius Greimas, „Tiesosakos sutartis", in: Idem, *Semiotika*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 324.
[23] Милорад Павич, *Роман как держава*, Москва: Zebra E, 2004, p. 21–23.

THE CONSONANCE OF MEANINGS IN INTERTEXTUAL PLAY – ICCHOKAS MER'S ROMANCE *'DEUCE LAST FOR A WHILE'*

Summary

This article descibes the writing in Lithuanuian literature which has gained international appreciation – the novel by Icchokas Meras *'Deuce last for a while'* (*Lygiosios trunka akimirką*). The author is trying to analyse why the following text, during half of the decade, has not lost the intrigue of reading. Furthermore, it is wanted to reveal several interpretation perspectives which could be interesting in comparatiavistic aspect. The originality of the novel is first associated with the structure of a game of chess where can be seen the everlasting war between good and bad, the war between two philosophical positions – has the person got a free will or he is just a figure in the hands of fate. Existential and humanistic concept of the author could also be seen in a novel "inserted" into a romance about Jewish ancestor Abraham's attempt, losing his children one by one. To the linear content of telling, the connection with Scholem Alejchem's narrative *The hymn of hymns* where the usage of extracts about the love of young people in ghetto shows universal meaning, is more crucial. The presumption is made that the play amongst different reality planes in the text, the level of universal symbolism and ethnic engagement allowed the author to get the effect of meaning which is called the *truth* and determines the time of piece vitality.

Key words: history and fiction, model, convention, text in the text, truth, meaning, effect.

Loreta Mačianskaitė, hum. m. dr.
Šiuolaikinės literatūros skyrius
Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6
LT-10308 Vilnius
El. p. loryte@takas.lt